

Jonathan Culler: *Krátký úvod do literární teorie*

Brno, Host 2002, 168 s.

Brněnský Host představil ve svých edicích již několik proudů anglosaských literárních a kulturních studií, například marxistického gurma Terryho Eagletona nebo přehledovou studii Pam Morrison o feminismu. První svazek nové řady Teoretická knihovna nabízí opět text, který by mohl být užitečný i socioložkám a sociologům. Proč by tedy měli Cullerův *Krátký úvod do literární teorie* číst?

Zaprve proto, že v českých poměrech je to dílo průlomové. Otevírá nám možnost seznámit se nejen s typickou anglosaskou či ještě spíše americkou interpretací strukturalismu (de Saussure) a poststrukturalismu (Foucault, Derrida), ale také s anglosaskou tradicí studií jazyka (J. L. Austin, E. Sapir, L. Whorf), s duchem kulturních studií, nového historismu či postkolonialismu, se synopsí díla Benedicta Andersona, Judith Butlerové nebo Haydena Whitea. Bez základních znalostí o těchto perspektivách je orientace v soudobé sociální vědě objektivně velmi ztížená. Díky Cullerovi se dnes mohou informovat o zmíněných teoriích i mainstraemoví čtenáři a čtenářky, a nikoli pouze nadšenci, kteří si buďto opatří literaturu přímo ze Spojených států, nebo si nakonec najdou nečetné a úzkoprofilové domácí zdroje.

Krátce řečeno, Culler pohodlně (a bohužel stručně) představuje většinu stálíc, podle nichž se orientovala americká literární a kulturní teorie osmdesátých a devadesátých let (citelněji bude chybět jen Paul de Man, Julia Kristeva a snad trochu více postkoloniálních studií). Skutečnost, že se tak pro řadu jmenovaných případů stalo v Česku poprvé až roku 2002, snad raději ani nebudu komentovat. Kromě toho je třeba přičíst Cullerovi k dobru rovněž to, že dokáže výstižně a vtipně podávat obsah teorií, o nichž referuje. Jeho kniha je díky tomu opravdu didaktická. Funkčnost knížky posiluje slovníček teoretických směrů v závěru knihy a pečlivá pozornost, kterou textu věnovali jak překlada-

tel Jiří Bareš, tak odborný redaktor a autor doslovu Jiří Hrabal.

Zadruhé je dobré si knížku přečíst proto, že dokládá rozhodný příklon anglosaské literární teorie k sociologizující perspektivě, a tak nabízí socioložkám a sociologům bohatý zdroj inspirace v nápadech kolegyně a kolegů z této disciplíny. Nic neilustruje zmíněný posun výstižněji než první kapitola nazvaná „Co je to teorie?“ (s. 25). Teorie (nikoli už archaizující *literární* teorie) je představena jako aktivita bytostně interdisciplinární (plodně převádí metody z jednoho pole zkoumání do jiného), sebereflexivní a kritická k vžitým představám („vyznačující se kritikou všeho, co je přijímáno jako přirozené“, s. 22), a to jak pokud se týká laického povědomí, tak „vědeckých“ kategorií. Takovou prezentaci by mohly bez větších potíží převzít i učebnice sociologie. Plně odpovídá disciplinárnímu étosu naší vědy a je pouze s podivem, nakolik se mu přiblížila právě (literární) teorie. I jiné stěžejní kapitoly pojednávají o otázkách, kterými se sociologie musí zákonitě zabývat, jako jsou kulturní studia, která Culler mimochodem prakticky ztotožňuje s (literární) teorií („Literatura a kulturní studia“, s. 51–63), nebo osobní a skupinová identita („Identita, identifikace a subjekt“, s. 118–130).

Zmíněný obrat zájmu neapramení jen z teoretických preferencí soudobé literární vědy, ale také z rostoucího strategického významu textuality a (sebe)prezentace v soudobé společnosti. Sociální a politická dimenze témat, jako jsou podmínky a účinky promluvy („Performativní jazyk“, s. 104–117), interpretace významu („Jazyk, význam a interpretace“, s. 64–78), narativní strukturace zkušenosti („Narativ“, s. 92–103), hranice literatury („Co je to literatura (a je vůbec taková otázka relevantní?)“, s. 26–50) a pravidla jejich žánrů („Rétorika, poetika a poezie“, s. 79–91), si vynucuje sociologizaci pohledu na ně. Cullerův výklad o definici literatury díky tomu bezděčně nabídne jednu z nejlepších demonstrací sociální konstrukce reality, na jaké lze v českojazyčné literatuře narazit – viz hříčku o plevelu na s. 30 – a řadu dalších za-

jímavých příkladů smyslu pro sociologický pohled.

Pochopitelně nemůžeme opominout námitku, že přístupy (literární) teorie vedou k arbitrární nadvládě určité skupiny textů, zejména kanonických, nad jakoukoli jinou tematizací zkušenosti – kterýžto symptom je ovšem notorickým hostem i v chorobopisu sociologie. Na druhé straně jsou však tyto náhledy často životnější než tradované přístupy sociologické a náležejí dnes už ke standardnímu instrumentáři sociálních věd. (Literární) teorie dosáhla kromě toho vysokého stupně reflexivity a sebereflexivity, který je hodný následování.

Nejlépe to dokládá literárně teoretická práce s identitami, která právem tvoří jedno z těžišť Cullerovy knihy. Literární věda dnes zohledňuje sociální determinaci vlastního předmětu: dospívá k poznání, že její vlastní estetické kánony jsou produktem legitimizace moderních národních pospolitostí (B. Anderson, s. 45n). Zároveň si uvědomuje, že textové struktury produkují čtenářský subjekt v jeho různých dimenzích, jako jsou sexuální orientace, gender, třída, rasa atd., a zařazují se tak do mocenských vztahů vlastních dané společnosti (M. Foucault, s. 13–15). Culler dokládá, že literární komunikace vychází z předpokladu exemplárnosti: příběhy, situace a hrdinové mají zastupovat nějakou zkušenost, aniž by však přímo říkaly jakou. Tím vzniká prostor pro teorii, interpretaci a kritiku (s. 121). Literatura se tak stává specifickou kombinací performativity s konstativitou, která dává příležitost nejen k agresivní determinaci subjektu zvenčí, ale i ke kreativnímu „zcizování“ struktur uvalených zvenku na jedince (J. Butler, s. 111–115). To je pochopitelně stará sociologická moudrost, kterou ale jaksi nezbyývá než znovu a znovu kreativně objevovat. Živé uplatnění našla tato myšlenka v diskursu sociálně znevýhodňovaných skupin, jako jsou lesbičky, homosexuálové, etnické menšiny, vykořisťované třídy atp., který z velké části přijal právě platformu literární teorie. A zájem o tyto skupiny by měl patřit k předním povinnostem sociologie.

Zatřetí, sociolog nebo socioložka nalezne v *Krátkém úvodu do literární teorie* instruktivní příklad, nakolik může být i *teoretická* kniha věcná. J. Culler s odzbrojující přímostí představuje praktiky, s nimiž jako literární teoretik zachází, i jejich výsledky – a to včetně těch rozporuplných a pochybných. Vlastně si nejsem jist, jak dalece se jedná o autorový úmysl, nicméně účinek je mimořádný.

Na většinu otázek, o nichž *Krátký úvod* pojednává, existuje několik odpovědí, z nichž žádná v podstatě není dost dobrá. „Teorie nepřináší harmonická řešení,“ konstatuje Culler (s. 130). Kulturní studia nerozřešila otázku, zda populární kulturu vykládat spíše jako subverzivní nebo opresivní systém (s. 52–55); feminismus a postkoloniální studia se bez konečného úspěchu vracejí k problému, nakolik lze ze strategických důvodů postulovat substancializované identity, které jsou metodologicky vzato velmi pochybné (s. 125n); literární kritici a kritičky doposud vybírají mezi kontextuální (symptomatickou) interpretací a interpretací hermeneutickou (s. 77n). Nicméně právě tyto nevyřešené otázky jsou určující pro stávající podobu zmíněných studií. Bez jejich otevření a upřímné expozice (pokud by se Culler například pokusil „překlenout“ rozpory nějakou kvazisyntetickou teorií) bychom dostali výrazně deformovaný obrázek.

To platí i pro praxi (literární) teorie jako takové: Socioložka nebo sociolog jistě označí přístup, který za jádro disciplinární identity pokládá „řeholi četby“ (s. 130) a těžko skrývané potěšení z nekonečné interpretace literárních fikcí, za málo reflexivní. O projektu kulturních studií, která sice nevěří, že jejich úsilí něco změní, nicméně věří tomu, že něco změnit „má“ (s. 61), ani nemluvě. Výrok, že literatura je „entropickou silou a zároveň kulturním kapitálem“ (s. 49), pak leckomu právem přijde jako laciná iluze, nebo přímo jako nestoudná snaha legitimizovat za každou cenu dobré bydlo univerzitánů a univerzitánek. Faktem ovšem zůstává, že takové pózy jsou v akademickém světě běžné. Půvab Cullerova přístupu je v tom, že tuto perspektivu